

Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Zaman Yoksulluğu

Selcen Öztürk, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0003-2011-2360

E-Posta: selcen@hacettepe.edu.tr

Pınar Sezer, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0002-7647-9826

E-Posta: psezer@hacettepe.edu.tr

Dilek Başar, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0001-6501-8760

E-Posta: dbasar@hacettepe.edu.tr

Özet

Bireylerin zaman algısının değişim ve dönüşümü toplumsal yapıyı etkilerken aynı zamanda toplumsal yapıdan da etkilenmektedir. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan kapitalist ilişkiler zamanı doğal bir süreç olmaktan çıkarmıştır. Günümüzde boş zaman kavramı ücretli çalışanların istihdamda olmadığı zamanlara addedilmektedir. Ancak boş zaman kavramı, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerden ciddi şekilde etkilenmektedir. Karşılıksız emek yükünün çoğunlukla kadınlara atfedildiği Türkiye gibi toplumlarda çalışan kadın ve erkeklerin boş zaman algısı ve tercihi ciddi şekilde farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı zaman algısında gerçekleşen dönüşümün toplumsal cinsiyet perspektifiyle birlikte ele alınması, toplumsal cinsiyete dair politik dönüşümlerin belirleyici etkisinin incelenmesi ve ücretli çalışan ve çalışmayan kadınlar özelinde zaman yoksullüğünün analiz edilmesidir. Bu amaçla TÜİK 2014-2015 Zaman Kullanımı İstatistikleri kullanılarak betimsel bir değerlendirme yapılmaktadır. Tüm örneklemde, hafta içi zaman yoksulluğu eşik değeri 174 dakika olarak hesaplanmıştır. Hafta sonu günlükleri kullanarak yapılan hesaplamada tüm örneklem için hafta sonu zaman yoksulluğu eşik değeri 222 dakika olarak tespit edilmiştir. Tüm örneklemde hafta içi 5271 katılımcının 174 dakikadan daha az keyfi zamanı vardır ve zaman yoksulluğu oranı %26,24'tür. Hafta sonu tüm örneklemde, zaman yoksulluğu oranı ise %24,82

olarak gerçekleşmektedir. Çalışmanın temel amacı ücretli çalışan kadın ve çalışmayan kadınlar için zaman yoksulluğu oranlarının belirlenmesidir. Hafta içi zaman günlüklerine dayanarak yapılan hesaplamalar, çalışan kadınların %44,35'nin zaman yoksulu olduğunu; çalışmayan kadınların ise %13,33 oranında zaman yoksulu olduğunu göstermektedir. Söz konusu zaman yoksulluğu oranları hafta sonu için hesaplandığında çalışan kadınların %38,24'ünün hafta sonu zaman yoksulu olduğu; çalışmayan kadınların ise %20,52 oranında hafta sonu zaman yoksulu olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında istihdam, eğitim durumu, medeni durum alt kategorilerinde kadın ve erkekler için ayrı ayrı zaman yoksulluğu oranları da hesaplanmıştır ve elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak çeşitli politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zaman Yoksulluğu, Çok Boyutlu Yoksulluk, Toplumsal Cinsiyet, Boş Zaman, Zaman Kullanım Anketleri

Time Poverty From a Gender Perspective

Abstract

While the change and transformation of individuals' perception of time affects the social structure, it is also affected by the social structure. Especially the capitalist relations that emerged after the Industrial Revolution made time not a natural process. Today, the concept of leisure is considered to be the times when wage workers are not in employment. However, the concept of leisure is seriously affected by gender-based inequalities. In societies like Turkey, where the burden of unrequited labor is mostly attributed to women, the leisure perception and preferences of working women and men can differ significantly. In this context, the main purpose of this study is to consider the transformation in the perception of time with a gender perspective, to examine the determinant effect of political transformations on gender, and to analyze time poverty in terms of working and non-working women. For this purpose, a descriptive evaluation is made using TUIK 2014-2015 Time Use Statistics. In the whole sample, the weekday time poverty threshold was calculated as 174 minutes. In the calculation made using weekend diaries, the weekend time poverty threshold value for the whole sample was determined as 222 minutes. In the entire sample, 5271 participants have less than 174 minutes of leisure time on weekdays, and the time poverty rate is 26.24%. The rate of time poverty is 24.82% in the whole sample at weekends. The main purpose of the study is to determine the time poverty rates for working women and non-working women. Calculations based on weekday time diaries show that 44.35% of working women are time poor, while non-working women are time poor by 13.33%. When the said time poverty rates are calculated for the weekend, 38.24% of working women are time poor at the weekend; On the other hand, it is seen that the women who do not work are the weekend time poor at the rate of 20.52%. Within the scope of the

study, time poverty rates were calculated separately for women and men in the sub-categories of employment, educational status, and marital status, and various policy recommendations are presented based on the results obtained.

Keywords: Time Poverty, Multidimensional Poverty, Social Gender, Free Time, Time Use Surveys

Herkesin serbest olduğu bir zaman vardır. Fakat herkes boş zamana sahip olamaz. Serbest olunan zaman hususi bir zaman diliminin hususi bir hesaplama biçimine işaret eder. Boş zaman tam bir varoluş hali, bir insanlık durumuna işaret eder.
de Grazia (1962)

Giriş

Toplumların önemli bir bölümünde kadınların üstlendiği/üstlenmek zorunda bırakıldıkları ev bakım işleri/karşılıksız emek, kendisiyle bütünleşen toplumsal cinsiyet rolünü kırıp kendini yeniden üretmek için gerekli olan zamanı kullanmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Böylece öncelikli görevi, görünmez bakım emeğini sağlamak olarak görülen kadının, işgücüne katılım oranı erkeklerin önemli ölçüde gerisinde kalmakta ve ekonomik olarak erkeğe bağımlılık, kırılması gereken döngülerden biri haline gelmektedir. Öyle ki erkek, hanenin geçimini sağlayan ve dolayısıyla ekonomik gelişmenin baş aktörü rolünü oynarken, kadın bağımlı kılınan ve toplumsal değer üretmeyen bir pozisyonda bulunmaktadır (Koray, 2008: 353; Özateş Gelmez, 2016: 9).

Yoksullğun çok boyutlu yönü dikkate alındığında özellikle zaman yoksullüğünün son yıllarda öne çıkan bir yoksulluk unsuru olduğunu söylemek mümkündür. Yoksullğun tanımının, neden ve sonuçlarının bireylerin içinde bulundukları koşullara, sosyoekonomik ve kültürel öğelere göre şekillendiği göz önüne alındığında, Pearce'ün (1978) çalışmasıyla beraber 'yoksullğun kadınlaşması' kavramının hemen hemen tüm ülkelerde yaygın bir şekilde araştırmalara konu olduğu gözlenmektedir. Pearce'ün (1978) çalışmasıyla birlikte, yoksullğun tüm boyutlarında, öncelikle kadınların ele alınması fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu çalışmada ise yoksullüğün önemli boyutlarından biri olan zaman yoksulluğu araştırılmaktadır.

Kadınların ve evde öteki kadınların (Özbay, 1999) yükleniği bakım emeğininkı çıktılarından faydalanan bir toplum söz konusuyken, kadınların bu işler için harcadıkları zamandan geriye kalan zamanları öz bakım, boş zaman, eğitim, karar verme süreçleri ile sosyal ve politik katılımlarını kısıtlamaktadır (UNDESA, 2010). Bu durum ise zaman yoksullığına yol açmakta hatta bu yoksulluk bir kısır

döngüyle kadınların işgücüne katılımlarının önünde engel teşkil ederek gelir açısından da yoksullaşan kadın durumunu beraberinde getirmektedir (Özateş Gelmez, 2016). Bu çerçevede, özellikle uluslararası kapitalizmin, kadın emeğini hem erkek işçilerin yeniden üretimi hem de en az maliyetle ev içi bakım işlerinin üretimi açısından yeniden dönüştürerek piyasalara uyumlaştırdığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla neo-liberal politikalardan en fazla etkilenenler toplumun da en dezavantajlı kesimleri olan kadınlar, çocuklar ve yoksul haneler olmaktadır (Özkaplan, 2010).

Türkiye'de zaman yoksulluğu üzerine yapılan az sayıda çalışmalardan biri olan, Ekiz Gökmən'in (2017) Muğla ilinde uyguladığı anket çalışması, hane içi ücretli ve ücretsiz emek sunumunda cinsiyete dayalı bir ayrımcılığın olup olmadığını incelemiş ve bu bağlamda kadınların işgücüne katılsalar dahi eşlerinden yaklaşık 4 saat daha fazla hanede ücretsiz emek sunduklarını tespit etmiştir. Tüm ülkeyi temsil eden veri setlerinin kullanıldığı çalışmalardan biri olan Memiş vd. (2012) çalışması ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2006 Zaman Kullanım Araştırması ile hanede ücretli ve ücretsiz emeğe ayrılan zamanda önemli bir cinsiyet eşitsizliği olduğunu ve bunun hane tipine göre de değişmediği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde, Öneş vd. (2015) de bir önceki çalışmaya aynı veri setini kullanarak cinsiyetler arasında yoksulluk durumu ile ücretli ve ücretsiz emeğe harcanan zaman açısından farklılıklar mevcut olduğunu saptamıştır. Elde edilen bulgular, özellikle yoksul hanelerde yoksullğun yükünün artarak ücretsiz iş yüküne dönüştüğüne ve bu iş yükünün de daha çok kadına yüklendiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada ise çalışan/çalışmayan; kadın/erkek ayımı yapılarak zaman yoksulluğu durumları betimsel analiz yardımıyla ve TÜİK 2015 Zaman Kullanım Araştırması Mikro Veri Seti kullanılarak araştırılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma mevcut literatüre üç önemli noktada katkı sunmaktadır. Bunlardan ilki, yoksullüğün gelirden bağımsızlaştırılarak zaman boyutunda incelemesini yapan ve bu amaçla 2015 Zaman Kullanım Araştırması'ni kullanan literatürdeki ilk çalışma olmasıdır. Diğer yandan, ele alınan örneklemen zaman yoksullüğünün istihdam durumu, eğitim ve medeni durum gibi çeşitli alt kategoriler bağlamında ele alınması bir diğer katkı unsurudur. Son olarak, yöntem bölümünde de detaylı bir biçimde açıklandığı üzere bu çalışma, literatürdeki diğer çalışmalarдан farklı olarak zaman yoksullüğünü haftalık ortalama yerine hafta içi ve hafta sonu için boş zaman hesaplamaları şeklinde ayrı ayrı yapmaktadır. Bu ayrıştırma ile elde edilen bulgular, kadınların erkeklerle göre özellikle hafta sonu hesaplamalarında oldukça yüksek oranlarda zaman yoksullığına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın sonraki bölümleri şu şekilde ifade edilebilir: izleyen bölümde, zaman algısının dönüşümü, refah-zaman ve toplumsal cinsiyet-zaman ilişkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm, elde edilen ana bulguları ortaya koyarken; çalışmanın son bölümü, bu bulguları tartısmakta ve politika önerileri sunmaktadır.

Zaman Algısının Dönüşümü

Zaman algısı tarihsel süreç içinde ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümde zaman algısının toplumsal olgular ve olaylar ile karşılıklı etkileşim içinde olmasının etkili olduğu bilinmektedir. Ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimler zaman algısının özellikle de boş zaman algısının içeriğinin değişimine yol açmaktadır. Ekonomik ve sosyal yapı zamanın kavrayışını dönüştürken zamanın algısal değişimi de ekonomik ve sosyal yapıyı etkilemektedir.

Zaman kavrayışındaki/algısındaki en büyük değişimin Endüstri Devrimi sonrası ortaya çıkan kapitalist ilişkiler sonucu gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Söz konusu kapitalist ilişkiler, zamanı doğal bir süreç olmaktan çıkarmıştır. Eski toplumlarda zaman; doğum, ölüm, tarımsal faaliyetler, güneşin doğuşu/batışı; mevsimler gibi doğal olaylar tarafından şekillenip adlandırılırken günümüzde bu bağlamdan tamamen koparılmış mekanik ve ekonomik bir zaman kavrayışına dönüşmüştür. Kapitalist toplum yapısıyla birlikte zamanın para ile ilişkilendirilmesi ve böylece boş zamanın verimsiz addedilerek olumsuzlanması ile zamanın ortaklaştırılması çabası doğmuştur. Bu çaba zamanın doğal akışından uzaklaşarak insan eliyle oluşturulmuş daha nesnel ve endüstriyel bir zaman kavramını doğurmuştur. Böylelikle zaman daha ölçülebilir hale gelmiş; çalışma saatleri katılmış ve giderek ülke ve bölgeler arasında da ortaklaştırılmıştır. Öte yandan teknolojik gelişmeler, zaman-mekân ilişkisinin de bozulmasına neden olmuştur (Karmaz, 2018).

Ortaçağ döneminde saat ve takvim kavramları özellikle köylüler arasında neredeyse hiç kullanılmamaktaydı. Bu dönemde farklı sınıflar için zamanın ritmi mevsimler ve ritüellerden ibaretti. Bu bağlamda zaman *kullanışılık* ile bağıdırılmaktaydı. Ancak Ortaçağ döneminde yaşayan bir tüccar için zaman, bir köylüye kıyasla ticari getirişi dolayısıyla iktisaden daha anlamlı ve önemliydi (Thrift, 1990: 109). Ortaçağ döneminde köylü ve tüccarın zaman kavrayışları/algıları arasında oluşan bu farklılaşmanın Endüstri Devrimi sonrası çok daha kesinleştiği ve tüccarın zaman kavrayışının toplumun zaman algısına dönüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla zaman kavramının Endüstri Devrimi öncesinde sınıfısal farklılıklardan azade kabul edilemeyeceğini, sınıfısal farkların Endüstri Devrimi sonrasında da zaman algısının dönüşümünde belirgin bir biçimde etkili olduğunu

iddia etmek mümkündür. Ancak özellikle Endüstri Devrimi sonrasında işçilerin zamanı artık kendi zamanları olmaktan çıkarak işverenin zamanı haline gelmiştir. Dolayısıyla çalışma zamanı ve boş zaman ayrimının Endüstri Devrimi sonrasında ortaya çıktığını ve ekonomik ilişkilerin ve hâkim hale gelen kapitalist anlayışın bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Kapitalist toplum yapısının hâkim hale gelmesiyle birlikte zamanın para ile ilişkilendirilmesi, boş zamanın verimsiz addedilmesi, özellikle işçiler açısından zamanın ortaklaştırılması çabasını doğurmuştur (Thrift, 1990: 117; Karmaz, 2018: 73). Zamanın ve dolayısıyla boş zamanın ortaklaştırılması, Endüstri Devrimi öncesi dönemde haftalık olarak yeterli parayı kazanan işçilerin işi terk etmesi gibi işveren açısından istenmeyen bir uygulamanın, makineleşme ve kitle üretimine geçiş döneminde engellenmesinde etkili olmuştur. Kapitalist gelişme sürecinde zamanın, özellikle işçiler açısından iş takvimleri ile konulan kurallar yoluyla ortaklaştırılması, yaygın bir uygulamadır (Thrift, 1990). Bu tip uygulamalar çalışma zamanının işçi aleyhine düzenlenmesine ve dolayısıyla olumsuz çalışma koşullarına zemin hazırladığı için buna karşı işçi direnişleri sergilenmiş ancak bu direnişler değişen zaman anlayışından ziyade uzun çalışma saatleri ile mücadele biçiminde olmuş, Grazia (1962)'nın deyimiyle işçiler, çeşitli muharebeler kazansa dahi ekonomik ve sosyal yapı ile değişen zaman algısı karşısında savaşı kaybetmiştir.

Çalışma zamanı ve boş zamanın ayrılığında yasal düzenlemelerin ve devletin de rolü büyktür. Endüstri Devrimi sonrası dönemde başlayan 'vakit nakittir' anlayışı, mesai ve mesai dışı saatlerin ayrıntılı şekilde –işveren lehine-hesaplanması sonucunu doğurmuştur (Thrift, 1990: 119; Karmaz, 2018). Ücretli çalışanların çalışmadığı dolayısıyla kar sağlamadığı bu zaman dilimi, çalışanların mekanikleşmiş ve çoğu zaman yabancılasmış emek süreciyle yeniden baş etmesini mümkün kılacek bir yenilenme/dinlenme zamanı olarak tasarlanan kapitalist yeniden üretim sürecine eklenmiştir (Bryson, 2007). Boş zamanın düzenlenmesinde öncelikle sınıfısal farklar etkili olmuş olsa da boş zaman aktivitelerinin toplumsal cinsiyet normlarına bağlı olarak şekillendiği ve böylece zaman algısı ile ekonomik ve sosyal yapının karşılıklı etkileşim içinde olduğu gözlenmiştir.

Boş zaman sosyolojik açıdan değerlendirilirken işlevselci, yapısalıcı/eleştirel ve postmodern olmak üzere üç temel yaklaşımından söz edilmektedir. İşlevselci yaklaşım boş zamanı özgürlük, kendini gerçekleştirmeye gibi kavramlar üzerinden tanımlamaktadır (Toker, 2021). Bu bakış açısı Antik Yunan'daki boş zaman eğitim kurumları olan 'Gymnasium'da gerçekleştirilen faaliyetlerle örtüştürülebilir (Güven, 2019: 1129). Bu noktada Gymnasium'a erişim hakkı olanların özgür erkekler olduğu göz önüne alınırsa zaman ve dolayısıyla boş zaman kavramının,

tarihsel olarak geçirdiği değişime rağmen sınıfısal unsurlar ve toplumsal cinsiyet normlarından bağımsız olmadığı gözlenebilir.

Yapısalçı/eleştirel yaklaşım Marksizm ve feminizm ekseninde şekillendirken, boş zaman aktivitelerini bireylerin karakterine, seçimine ve katılımına bağlamaktadır (Toker, 2021). Bu bağlamda ‘rekreasyon’, ‘restorasyon’ kavramlarının öne çıktığı görülmekte (Güven, 2019) ve aslında toplumsal/kültürel ve sınıfısal normlar istihdamın yapısı gibi boş zaman aktivitelerinin yapısını da belirlemektedir. Bu aşamada, Stebbins (1982)'nin ‘ciddi’ ve ‘ciddi olmayan’ boş zaman ayrımı önemlidir. Söz konusu ‘ciddi’ boş zaman bireylerin kendilerini geliştirmeye yönelik aktif katılımlarını içermektedir ve genellikle bu tip aktiviteler için ‘zaman’ gerekmektedir. Postmodern görüşte de seçim ve bireyselliğe odaklanılmaktadır. Stebbins'e benzer bir eksende Rojek (2005) de ‘iyi’ ve ‘kötü’ boş zaman ayrımini ortaya atar. Kötü boş zaman ve bununla ilişkilendirilen pasif olma hali alt sınıfa atfedilirken; iyi boş zaman tüketimi üst sınıf faaliyeti olarak değerlendirilmektedir (Toker, 2021: 1008). Bu bağlamda ‘ciddi’ boş zaman sahipliği refah ile doğrudan ilişkilendirilebilir ve ‘zaman yoksulluğu’ kavramından bahsedilebilir. Özellikle Endüstri Devrimi sonrası boş zaman bir sosyal statü göstergesi haline gelmiş ve piyasa ve devlet tarafından kontrol edilen ve egemen sınıf hegemonyasını sürdürmeye yönelik bir araç haline gelerek boş zamanın özünde yer alan kendini yenileme ve gerçekleştirmeye, amaç ve gündemlerinden uzaklaşmıştır. Hatta bazı durumlarda söz konusu boş zaman aktiviteleri bizatıhi stres kaynağı haline gelebilmektedir. Boş zamanın kapitalist toplumun gelişme süreciyle ve aylaklıla ilişkilendirilen bir biçimde Veblen'de karşımıza çıkar.

Zamanın ve özellikle boş zamanının düşünce alışkanlığı, içgüdü gibi aynı zamanda sosyolojik kavramlarla birlikte ele alındığı bu yaklaşımında Veblen (1899, 1970) aylak sınıfı tanımlarken bu sınıfın gösterişçi (*conspicuous*) tüketiminden bahsetmektedir. Bu söz konusu gösteriş, zaman içinde sadece tüketim malları için değil farklı aktivitelere içkin olarak da tanımlanmıştır. Örneğin Veblen etkisi olarak bilinen ve bireylerin tüketim alışkanlıklarını ile toplumsal statülerleri arasında paralellik olduğunu ifade eden bu yaklaşım, yüksekögrenim (Yalçıntaş ve Akkaya, 2019) veya boş zaman için (Veal, 2016; Bagwell ve Bernheim, 1996) tanımlanabilir. Ekonomik ve sosyal yapının karşılıklı etkileşimi ile çalışma içgüdüsü yerini aylaklığa bırakarak kurumsallaşır. Bu bağlamda, Araz ve Güler Aydın (2019) Veblen'in analizinde alışkanlıkların önemi ve söz konusu alışkanlıkların kurumların oluşmasındaki katmasına degenmişlerdir. Zaman kavrayışının birey ve alışkanlıklar ile karşılıklı etkileşimi dikkate alındığında boş zamanın tam da bahsedildiği gibi aylak sınıfı özgü bir kurumsal gösterişçi tüketim olduğunu ve bireylerin toplumsal statülerinin bir göstergesi haline

geldiğini ileri sürmek mümkündür.

Tüm bu farklı işlevi ve algısı dikkate alındığında boş zamanın tanımı gereği temel fizyolojik/duygusal ihtiyaçların ötesinde bir içeriğinin olduğunu ve boş zaman aktivitesinin tek başına bireyin seçimleriyle tanımlanamayacağını; sınıf, yaş, ekonomik altyapı, toplumsal cinsiyet ve kültürel normlarla ilişkisinin önemini ortaya koymak gereklidir (Güven, 2019; Akova ve Çakmak, 2015). Söz konusu ekonomik ve sosyal unsurlar, boş zaman aktivitelerinin doğal olarak zamanın refah ile ilişkisini dikkate alan zaman yoksunluğu çerçevesinde incelenmesi gerektiğini doğurur.

Refah ve Zaman: Zaman Yoksulluğu

Kapitalist gelişme süreci ile birlikte bireye ait zamanın tamamı çalışma zamanı üzerinden tanımlanır hale gelmiştir. Piyasa koşulları çalışma zamanı ve boş zaman biçimindeki niteliksel ayrimın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Ancak zamanın piyasa dinamikleri dışında sadece gelir yaratmaya dönük bir refah unsuru olmadığını ileri sürmek mümkündür. Özellikle boş zaman aktivitelerinin çerçevesi bireyin sadece çalışma düzenine göre değil; kendini gerçekleştirmesine olanak sağlayan sosyal, kültürel alanlarla birlikte düşünülmesi gereklidir. Benzer bir çerçeve yoksulluk tanımları için de benimsenmektedir. Örneğin yoksulluk ölçütü olarak sıkılıkla gelir seviyesi dikkate alınırken alternatif yeni yoksulluk tanımı yapabilirlikler ve yoksunluklar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Sen, 1993) ve bireyin boş zamanı dolduran aktivitenin niteliği burada önemli hale gelmektedir.

Literatürde yoksullğun çoğunlukla mutlak ve görelî olarak tanımlandığını ve ölçüldüğünü görmek mümkündür. Mutlak yoksulluk en temel ihtiyaçların karşılanması durumunu ifade ederken; görelî yoksulluk gelirin belirli bir düzeyin altında kalması ve temel yaşam standartlarının sağlanamaması durumunu ifade etmektedir. Her iki tanım ve ölçümde de yukarıda belirtildiği üzere gelir baz alınmaktadır. Ancak yoksullğun tanımlanması ve ölçülmesi açısından gelir önemli bir etken olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Yoksulluğu tanımlarken iktisadi unsurlar dışında kalan ancak bireyin/hanenin ve/veya toplumun refahı üzerinde önemli etkileri olan iklim, çevre, güvenlik, saygınlık, iletişim, güçlenme vb. birçok sosyal ve kültürel unsurdan bahsetmek mümkündür. Bu kapsamda Sen (1984)'in yoksunluklar üzerinden açıkladığı *yapabilirlilik yaklaşımı*, boş zaman aktivitelerinin niteliği üzerinde yeniden düşünmemimize olanak sağlar.

Sen'in yapabilirlilik yaklaşımında beş temel unsurdan bahsedilmektedir. Bu temel unsurlar, güvensiz istihdam, güçlenme, güvensizlik, saygınlık ve bütüncül

bir iyi olma halidir. Bu kapsamda, yapabilirlik yaklaşımı, bireyin potansiyeli ve kendini gerçekleştirmeye odaklanırken temel ihtiyaçların ötesinde bir kapsama ve kavrama sunmaktadır. Yapabilirlikler gelişikçe ve bu anlamdaki ‘yoksunluklar’ ortadan kalkıkça gelirde bir değişim olmasa dahi bireylerin refahı yükselir. Yapabilirlik, gelirden ziyade özgürlük ve daha fazla seçeneğe sahip olma durumu ile ilişkilendirilir (Pressman ve Summerfield, 2000). Yapabilirlik yaklaşımında sosyal statü, kurumlar, toplumsal cinsiyet gibi yapılar ve kültürel normlar önemli bir yer tutmaktadır (Sen, 1984). Boş zamanın yapabilirlikleri yani bireyin kapasitesini ortaya çikan faaliyetlere dönük olup olmaması refahını etkileyen bir unsur haline gelebilmiştir.

Bu bağlamda, modernleşme ile birlikte ortaya çıkan ‘zaman yoksulluğu’ kavramını da özellikle boş zamanın değerlendirilmesi açısından yapabilirlikler ile ilişkilendirmek mümkündür. Boş zamanın bireyin kendini gerçekleştirmesine dönük olmayıp sadece çalışma koşullarına göre düzenlenmesi yoksulluk gibi devreden zaman yoksullığına yol açar. Devreden zaman yoksulluğu yeniden üretimin merkezi olan hanede içsel hale gelmiş toplumsal cinsiyet temelli roller söz konusu olduğunda daha da derinleşmekte (Dedeoğlu, 2000; Özkaplan, 2009) ve nesiller arası aktarımı söz konusu olmaktadır. Bu anlamda, esasında boş zaman faaliyetlerinin niteliğini sorgulamak aynı zamanda toplumsal cinsiyet politikalarının da sorgulanması anlamına gelir (Chatzitheochari ve Arber, 2012). Boş zaman faaliyetlerinin kadının kendini gerçekleştirmesine dönük olmasını sağlayan eşitlikçi politikaların, kadınların güçlenmesine (*empowerment*) de olanak sağlayacağı ileri sürülebilir.

Toplumsal Cinsiyet ve Boş Zaman

Kadınların işgücü piyasası ile ilişkisinin erkeklerden farklı olması ve birçok toplumda karşılıksız emek yükünün çoğunlukla kadınlara atfedilmesi işgücü piyasasının her alanında olduğu gibi boş zaman konusunda da toplumsal cinsiyete dayalı bir analizi gereklidir. Toplumsal cinsiyet normları gibi boş zaman ve faaliyetleri de sosyal ve kültürel normlardan ayrı düşünülemez ve tam da bu nedenle boş zaman ile toplumsal cinsiyet arasında güçlü bir ilişki vardır (Shaw, 1999). Bu aşamada boş zaman ve toplumsal cinsiyet ilişkisini iki biçimde incelemek mümkündür. İlkî, toplumsal cinsiyet temelli cinsiyetlendirmenin boş zaman aktiviteleri üzerinde de etkili oluşu iken; ikincisi boş zamana ilişkin kısıtların toplumsal cinsiyet ile ilişkisidir.

Bir Aktivite Olarak Boş Zaman

Daha önce de bahsedildiği gibi boş zaman aktiviteleri genellikle kişisel

seçimlere indirgenmektedir. Ancak bu seçimlerin temelinde bireye ve topluma özgü karakteristikler ve imkânlar olduğu göz ardı edilmektedir. Bu nedenle yaşı, cinsiyet, ekonomik durum, sınıf, sosyal statü ve toplumsal cinsiyet boş zaman aktivitesi açısından belirleyici kırılımlardır. Örneğin erkekler boş zaman aktivitesi olarak daha çok sportif faaliyetleri tercih ederken kadınlar ise kültür ve sanat faaliyetlerini tercih etmektedir (Shaw, 1999: 273). Bu durum toplumsal cinsiyet temelli bir seçime işaret etmektedir. Öte yandan sportif faaliyetlere ilişkin seçimler de gerek kadınlar gerekse erkekler için toplumsal cinsiyet temellidir ve bu bağlamda çoğu zaman toplumsal cinsiyete ilişkin normların yeniden üretiltiği yerler olarak değerlendirilebilirler (Koca ve Demirhan, 2005).

Boş Zamana İlişkin Kısıtlar

Goodin vd. (2008), bireylerin tahmin edilenden daha fazla zamansal özerkliği olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan zamansal özerkliğin cinsiyet, ülke ve gelir kırılımlarında farklılığını vurgulamaktadır. Politika özelinde, kamu transfer ödemelerinin ve kreş yardımlarının bireysel zamansal özerklik üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak söz konusu çalışmanın gelişmiş ülke örneklemine dayandığını belirtmek gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında, ABD, Fransa, Avustralya, Almanya, İsveç ve Finlandiya incelenmiştir. Bu bağlamda yazarlar, zaman kullanımını bireysel tercih ile ilişkilendirmiştir. Ancak zaman konusunu çalışırken gelişmiş/gelişmekte olan ülke ayrimının çok ciddi farklar doğurabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bardasi ve Wodon (2010), bireylerin yoksul bir haneye mensup olması durumunda çalışma zamanını azaltmasının gelirin belli bir eşiğin altına düşmesi ve bireyin/hanenin tüketim yoksulu olması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede gelişmiş ülkelerde dahi belirgin olan gelir zaman ilişkisi (Merz ve Rathjen, 2014), gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin hale gelmektedir. Dolayısıyla özellikle yoksul haneler için zaman kullanımı tercih olmaktan çıkılmaktadır. Bireyler temelde zaman yoksulluğu ve tüketim yoksulluğu arasında seçim yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durum da bireyler üzerinde bir "zaman baskısı" (*time crunch*) doğurmaktadır. Benzer bir anlayışla Zacharias, Masterson ve Memiş (2014), Türkiye için tüketim ve zaman yoksulluğu ilişkisini incelemiştir ve gizli yoksulları ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Çalışma sonucunda 7,6 milyon, resmi olarak yoksul olmayan bireyin gerekte –zaman yoksulluğu ile birlikte değerlendirildiğinde- yoksul olduğunu göstermişlerdir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalar kadınların daha fazla zaman yoksulu olduğunu göstermektedir. Ancak zaman yoksulluğu açısından kadın/erkek farkı ülke ve özellikle cinsiyet rejimi –toplumsal cinsiyet anlayışı- özelinde farklılaşmaktadır (Arora, 2015; Bardasi ve Wodon, 2010; Merz ve

Rathjen, 2014; Antonopoulos ve Memiş, 2010).

Kadınların üzerine yüklenen bakım emeği/duygusal emek faaliyetleri nedeniyle kadınların erkeklerle kıyasla daha az boş zamanı bulunmaktadır (Shaw, 1999; Özkaplan, 2009). Bu durum açıkta ki toplumsal cinsiyet temelli normlar ve bekleneler ile ilişkilidir. Hochschild (1989)'un çalışan kadınlar için tanımladığı ve eve geldiklerinde başlayan 'ikinci mesai,' aynı zamanda boş zaman kısıtını da içermektedir. Dolayısıyla kadınlar için ücretli, ücretsiz ve duygusal emek kendi boş zamanları pahasına üretilmektedir (Shaw, 1999). Bu bağlamda, aile ile geçirilen boş zamanın aslında 'iş' olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürekli yeniden üretilmesi zamanın kadın ve erkek arasında nasıl tahsis edildiğinin göstergesidir. Tam da bu nedenle feminist iktisat zaman kavramıyla bireysel seçimler açısından anaakım iktisattan daha fazla meşgul olmakta ve boş zaman faaliyetlerinin bireyin kendi seçimleri ile sınırlanılamayacağını ortaya koymaktadır (Bryson, 2007). Kapitalizmle birlikte değişen ve yerleşen yeni zaman kültürünün eşitsiz toplumsal cinsiyet norm ve ilişkilerini yeniden tanımlaması ve şekillendirmesi feminist çalışmaların önemli konuları arasındadır.

Karşılıksız emeğin orantısız biçimde kadınlar tarafından üstlenildiği bilinmektedir (Memiş ve Özay, 2011). Öte yandan yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen hane içi çalışma saatlerinde ciddi bir azalma kaydedilmediği görülmektedir. Veal (2009), 1961 ve 1995 yılları arasında yaptığı kıyaslamada tüm teknolojik gelişmelere rağmen hane içi boş zamanda sadece 20 dakikalık bir artış yaşandığını vurgulamaktadır. Yücesan-Özdemir, Özkaplan ve Serdaroğlu (2010) ev teknolojilerinin kadınları özgürleştirmediğini ve bu teknolojilerin hane içi harcanan zamanı kadınlar lehine değiştirmedigini vurgulamaktadır. Ev işi aletlerin hayatlarına girmesiyle kadınlar ekstra zamanı kendilerine ayıramamışlardır. Çalışma sonuçlarına göre, ev işlerinin yapılma sıklığı ve çeşidinin arttığı ve ayrıca bu teknolojik aletlerin bakım ve temizliklerinin de sorumluluk alanlarına eklendiği vurgulanmıştır.

Günümüzde boş zaman kavramı ücretli çalışanların istihdamda olmadığı zamanlara addedilmektedir. Ancak boş zaman kavramı toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerden ciddi şekilde etkilenmektedir. Karşılıksız emek yükünün çoğunlukla kadınlara atfedildiği Türkiye gibi toplumlarda çalışan kadın ve erkeklerin boş zaman algısı ve tercihi ciddi şekilde farklılaşabilmektedir. Karşılıksız emek yükü kadınlar ve erkekler arasında orantısız dağılırken, kır kent ayrımı da bu dağılımda etkili olmaktadır. Kentli kadınların, özellikle çalışan kadınların

ev işlerini diğer kadınlara hizmet alımı yoluyla aktarabilmesi kentli kadınların boş zaman kompozisyonunu değiştirebilmektedir. Buna rağmen kentli kadınlar için de hala ev içi sorumluluklarının kentli erkeklerden çok fazla olduğunu söylemek mümkündür (Memiş ve Özay, 2011). Çünkü toplumsal cinsiyete dayalı normların baskın olduğu toplumlarda aile, özellikle kadınların bireysel zaman kullanımını tercihlerinde kilit belirleyici konumundadır (Dedeoğlu, 2000). Kadınların iş gücüne katılımının ev içi cinsiyete dayalı iş bölümü üzerinde bir değişiklik yaratmadığı da literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Ecevit, 1991; Kray, 1985; Eryıldırım ve Erendil, 1996; Memiş ve Özay, 2011). Hane içinde kaynakların ve refahın adil olmayan dağılımı (Dedeoğlu, 2000), zaman kullanımının ve özellikle boş zamanın da adil olmayan bir biçimde dağılımına neden olmaktadır.

Bu aşamada kadınların çalışma hayatına katılımının artmasıyla, ev içindeki toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü tersine çevrilemediği için kadınlar hem ev içinde hem ev dışında çalışmak zorunda kalmış (Ecevit, 1991; Kray, 1985) ve bu durum kadınlar için evde 'ikinci mesai' yaratmıştır (Hochschild, 1989). Bu bağlamda değerlendirildiğinde zaman yoksulluğu ve bu yoksulluğun nesiller arası devretme olasılığı eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerinin kalıcılığı açısından önem taşımaktadır. Literatürde çalışan kadın ve erkekler açısından zaman kullanımına ilişkin farklar sıklıkla incelenmiş olmakla beraber çalışan ve çalışmayan kadınların zaman kullanımını tercihleri, zaman yoksulluğu perspektifinden değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda çalışan ve çalışmayan kadınlar arasındaki boş zaman kullanımına ilişkin farklılıkların araştırılmasının zaman yoksulluğu tartışmasında ve dolayısıyla kadınların toplumsal cinsiyete dayalı rollerinin değerlendirilmesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Boş zaman kullanımı ya da boş zaman faaliyetleri değerlendirilirken söz konusu boş zamanın bireyin kendini gerçekleştirebilmesi bağlamında nitelikli olması da önem taşımaktadır. Bu çerçevede nitelikli boş zaman için i) yeterli miktarda, ii) günün/haftanın doğru bölümünde, iii) bulunmemiş boş zamana ihtiyaç vardır (Warren, 2003). Bu unsurların bir veya birkaçının olmaması/ sağlanamaması zaman yoksulluğu yaratmaktadır. Bu çalışma kapsamında zaman yoksullüğünün analizi için hafta içi/hafta sonu için ayrı ayrı örneklem medyanının %60'ından az boş zamanı olan kadınlar, zaman yoksulluğu yaşayan kadınlar olarak sınıflandırılmış ve ayrıca zaman yoksulluğu kadınların işgücüne katılımı üzerinden karşılaştırılmıştır. %60 sınırı literatürde sıkça kullanılan bir sınır olmakla birlikte hafta içi ve hafta sonu için ayrı eşik değerler hesaplanması, mevcut çalışmanın literatürden farklılaşan yanını oluşturmaktadır.

Veri

Çalışmada zaman yoksulluğu eşik değerleri ve zaman yoksulluğu oranlarının hesaplanmasında 2014-2015 TÜİK Zaman Kullanım Araştırması Mikro Veri Seti kullanılmıştır. İlki, 2006 yılında gerçekleştirilen zaman kullanım araştırmalarında, hanehalklarının özelliklerinin yanı sıra zaman kullanımına ilişkin bilgiler içeren zaman günlükleri de yer almaktadır. Zaman Kullanım Araştırması Mikro Veri Seti, zaman kullanımı günlük formu, fert soru kağıdı, hane soru formu ve hanehalkı bileşimi formundan elde edilen verilerden oluşmaktadır. Bu çalışmada zaman yoksulluğu eşik değerleri ve farklı kategoriler için zaman yoksulluğu oranları, zaman kullanımını günlük formu ve fert soru kağıdından elde edilen veriler birleştirilerek hesaplanmıştır.

Zaman kullanımını günlük formunda yer alan zaman günlüklerinde, ankete katılan hane içindeki 10 yaş ve üzeri tüm fertlerin hafta içi ve hafta sonu ayrı ayrı olmak üzere 24 saat boyunca yaptığı tüm faaliyetler 10'ar dakikalık aralıklar halinde yer almaktadır. Anketlere konu olan günlük faaliyetlerin sınıflandırılmasında, EUROSTAT tarafından zaman kullanım araştırması için önerilen günlük faaliyet sınıflandırılması kullanılmaktadır. Bu çerçevede zaman günlüklerinde hanehalklarının birincil faaliyetleri, kişisel bakım, istihdam, eğitim, hanehalkı ve aile bakımı, gönüllü işler ve toplantılar, sosyal yaşam ve eğlence, spor ve doğa sporları, hobiler ve oyunlar, kitle iletişim araçları, seyahat ve belirlenmemiş zaman kullanımı olmak üzere on kategoride sınıflandırılmaktadır. Zaman günlüklerinde yer alan ana faaliyet kategorileri alt kategoriler ile ayrıntılandırılmaktadır. Zaman günlüklerinde ayrıca hanehalklarının yaşı, cinsiyeti, faaliyetlerin başlama ve bitiş zamanı, faaliyetin nerede ve kiminle yapıldığına dair bilgiler de yer almaktadır. Fert soru kağıtlarında ise hanehalklarının medeni durumu, eğitim durumu, sağlık durumu, istihdam durumu gibi özelliklerine yönelik sorular yer almaktadır. Zaman yoksulluğu eşik değerleri ve yoksulluk oranları, istihdam durumu, eğitim durumu ve medeni durum gibi alt kategorilerde hesaplayabilmek için zaman kullanım araştırmasının temelini oluşturan günlükler ile fert soru kağıdından elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

2014 –2015 Zaman Kullanım Araştırması'nda 1 Ağustos 2014 – 31 Temmuz 2015 dönemi için Türkiye genelinde 9073 haneye anket uygulaması yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında söz konusu çalışmaya katılan çalışma çağındaki nüfusun (15-65 yaş arası) hafta içi ve hafta sonu zaman günlükleri kullanılmıştır. Veri düzenlemelerinden sonra zaman yoksulluğu ilişkin hesaplamlarda 20086 bireyin zaman günlüklerinden yararlanılmıştır. Örneklemi oluşturan 20086 bireyin 10320'si kadın; 9766'sı ise erkektir. Çalışmada kullanılan zaman yoksulluğu eşik değerleri, hafta içi ve hafta sonu için ayrı ayrı olmak üzere tüm

örneklem için hesaplanmıştır.

Yöntem

Zaman yoksullüğünün kavramsallaştırılması ve ölçülmesine ilişkin literatür incelediğinde Vickery'nin(1977) çalışmasının öncü bir çalışma niteliğinde olduğu görülmektedir. Vickery (1977), hanehalklarının sadece parasal gelir/tüketim düzeyi açısından farklılaşmadığını aynı zamanda zaman kullanımı konusunda da farklılığıının altını çizmektedir. Dolayısıyla gelir destek programlarının temel aldığı resmi yoksulluk tanımlarında sadece hanehalklarının parasal gelirlerini dikkate alan bir eşik değer belirlenmesi, toplumda zaman kullanımı konusunda dezavantajlı olan kesimlerin aleyhine bir ayrımcılığa neden olacaktır. Bu düşünceden yola çıkarak çalışmada gelir ve zamanı birlikte ele alan iki boyutlu bir yoksulluk tanımı geliştirilmiş ve zaman ile uyaranmış bir yoksulluk ölçümü ortaya konulmuştur. Bu yoksulluk ölçümü, zaman yoksunluğunun ölçülmesinde kullanılan ilk yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zaman yoksullüğünün ölçülmesinde kullanılan ikinci yöntemde ise zaman yoksulluğu gelirden bağımsız olarak ele alınmakta ve zaman yoksulluğu doğrudan bireylerin zaman kullanımı üzerinden ölçülmektedir. Literatürde doğrudan zaman ölçülerini kullanan çalışmaların daha ön plana çıktığı görülmektedir. Zaman ölçümü ile yapılan zaman yoksulluğu hesaplamalarında mutlak ya da görelî ölçü tercih edilebilir (Williams vd., 2016). Mutlak ölçü, gelir yoksullüğünün ölçülmesinde kullanılan geleneksel yöntemlerden yola çıkarak bireylerin gün içindeki boş zamanları için minimum bir eşik değer hesaplamaktadır. Hesaplanan eşik değer süresinin altında boş zamanı olan kişiler zaman yoksulu olarak değerlendirilmektedir. Mutlak ölçülerde kullanılacak eşik değerlerin hesaplanabilmesi için bireylerin çeşitli kategorilerde yaptığı aktiviteler için çeşitli standartlar belirlenmesi gerekmektedir. Williams vd. (2016), söz konusu standartların belirlenmesinde bilim temelli yaklaşım ile normatif birleşenlerin ayırtılmasının mutlak ölçülerin önemli bir dezavantajı olduğunu belirtmektedir.

Zaman ölçümlerinde kullanılan bir diğer yöntem ise görelî ölçütür. Vega-Rapun vd. (2021), çalışmalarda genellikle görelî standartların referans alındığını belirtmektedir. Görelî zaman yoksulluğu ölçümünde, ilgilenilen bir zaman kümesi (odak zaman) tanımlanır ve odak zamanın gözlemlenen dağılımından yola çıkarak kritik düşük seviye (eşik değer) görelî olarak tanımlanır. Literatürde odak zamanın medyanının %50'si, %60'ı ve %70'i eşik değer olarak tanımlanmakla birlikte zaman yoksulluğu ölçümleri ve bu ölçümlere dayalı yorumlar genellikle medyanın %60'ı üzerinden yapılmaktadır. Bu çalışmada da zaman yoksulluğu

göreli yaklaşım kullanılarak ölçülmektedir.

Göreli yaklaşımında eşik değerlerin belirlenebilmesi için öncelikle çalışmada kullanılacak odak zamanının tanımlanması gerekmektedir. Odak zaman, zaman kullanım araştırmalarında yer alan faaliyet kategorilerinden yola çıkarak tanımlanmaktadır. Temel olarak odak zaman, hanehalkı içindeki fertlerin çeşitli kategorilerde toplanan aktivitelerinden yola çıkarak bir artık zaman tanımlamaktadır. Bu çerçevede literatürde fert faaliyetlerinin çeşitli şekillerde kategorize edildiği görülmektedir. Örneğin As (1978), insan aktivitelerini gerekli zaman (*necessary time*), sözleşmeli zaman (*contracted time*), adanmış zaman (*committed time*) ve boş zaman (*free time*) olmak üzere dört temel kategoride toplamaktadır. Burada gerekli zaman kişinin uyku, yemek, özbakım gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyaç duyduğu süreyi; sözleşmeli zaman bireylerin ücretli işlerinde geçirdikleri süreyi; adanmış zaman bireylerin ev işi ve bakım (çocuk/hasta/yaşlı) ve boş zaman da önceki kategorilerden sonra kalan artık zamanı temsil etmektedir. Burchart (2008) ise bireylerin bir gün içerisindeki toplam zamanını adanmış zaman ve boş zaman olmak üzere iki kategoride toplamaktadır. Çalışmada adanmış zamanın içine kişisel bakım, ücretli çalışma ve ücretsiz çalışma kategorileri dahil edilmektedir. Ücretsiz çalışma, fertlerin ev içi sorumluluklarını temsil etmektedir. Adanmış zamandan arta kalan zaman ise boş zaman olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde Kalenkoski vd. (2011), toplam zamandan temel kişisel bakım, ücretli çalışma ve ücretsiz çalışma kategorilerinde giren faaliyetlerde geçirilen süreler çıkarıldığından kalan zamanı keyfi zaman (*discretionary time*) olarak tanımlamaktadır. Chatzitheochari ve Arber (2012) ise faaliyetleri kişisel zaman, ücretli çalışma, ücretsiz çalışma ve boş zaman başlıklarını altında toplamaktadır. Vega–Rapun vd. (2021) toplam zamanı adanmış zaman ve boş zaman olmak üzere iki üst kategoride toplamış ancak Burchart (2008)'den farklı olarak adanmış zamana eğitim faaliyetlerini içeren çalışmalar kategorisini de dahil etmişlerdir.

William vd. (2016) zaman yoksulluğu çalışmalarında bazı kategorilerin sınıflandırılmasındaki zorluklara dikkat çekmekte ve literatürde yer alan çalışmaların bu anlamda tutarlı olmadığını vurgulamaktadır. Bu durum çalışmaların karşılaştırılmasını da zorlaştırmaktadır. William vd. (2016), faaliyet kategorilerinin sınıflandırılmasında yaşanan güçlükleri ortadan kaldırmak için birey faaliyetlerini ihtiyaç ve keyfi olmak üzere iki üst kategoride toplamanın uygun olacağını önermektedir. İhtiyaç kategorisi altında veri toplumda bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli aktivitelere ayırdığı zaman yer alırken; keyfi kategoride kişinin yapmayı tercih ettiği aktivitelere ayırdığı zaman yer almaktadır. Bu çalışmada da William vd. (2016) önerisinden yola çıkarak

ihtiyaç ve keyfi olmak üzere iki üst kategori belirlenmiştir. İhtiyaç kategorisine bireylerin uyku, yeme ve diğer kişisel bakım kategorilerinde geçirdikleri zaman ile istihdam ve eğitime yönelik faaliyetler dahil edilmiştir. İhtiyaç kategorisine dahil edilen diğer aktiviteler ise önceki çalışmalarda sıkılıkla ücretsiz çalışma olarak adlandırılan hanehalkı ve aile bakımına yönelik faaliyetlerdir. Ayrıca iş, okul gibi çeşitli yerlere yapılan seyahatler de ihtiyaç üst kategorisine dahil edilmiştir. Keyfi kategoride ise bu faaliyetler dışında kalan tüm faaliyetler yer almaktadır. Bu durumda çalışmada kullanılan odak zaman olan keyfi zaman dakika cinsinden şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$T_K = 1440 - T_Z$$

$T_K T_Z$: Her bireyin bir günde keyfi faaliyetlere ayırdığı toplam zaman (dakika cinsinden)

$T_Z T_Z$: Her bireyin bir günde zorunlu faaliyetlere ayırdığı toplam zaman (dakika cinsinden)

Çalışmalarda odak zamanın ölçülmesinde genellikle haftalık ortalamaların hesaplandığı görülmektedir. Ancak Chatzitheochari ve Arber (2012)'nin de belirttiği gibi odak zamanın haftalık ortalama olarak hesaplanması halinde hafta içi ve hafta sonu boş zaman ayrimı net olarak tespit edilememektedir. Hafta sonu boş zamanın hafta içi boş zamanдан daha değerli olduğu dikkate alındığında hafta içi boş zaman ve hafta sonu boş zamanın ayrı ayrı değerlendirilmesinin daha uygun bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada haftalık ortalama yerine hafta içi ve hafta sonu için boş zaman hesaplamaları ayrı ayrı yapılmıştır.

Bir sonraki aşamada ise zaman yoksunluğunun ölçümdede baz alınacak eşik değerlerin belirlenmesi yer almaktadır. İlgili literatürde eşik değer olarak hesaplanan odak zaman medyanının %50'si, %60'ı ve %70'inin temel alındığı görülmektedir (Burchart, 2008; Chatzitheochari ve Arber, 2012; Vega-Rapun vd., 2021; Kalenoski vd., 2011). Buradan yola çıkarak belirlenen eşik değerin altına düşen bireyler, zaman yoksulu olarak tanımlanmaktadır. William vd. (2016), eşik değer hesaplanırken medyanın %50-%60-%70'ı arasında yapılan seçimin çoğunlukla keyfi bir seçim olduğunu belirtmektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğunda eşik değer, hesaplanan keyfi zaman medyanının %60'ı üzerinden hesaplandığından söz konusu yüzdeyi kullanma konusunda bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da literatürü takiben zaman yoksullüğünün ölçülmesinde keyfi zaman medyanının %60'ı eşik değer olarak alınmaktadır.

Zaman yoksulluğu ölçülürken tanımlanan eşik değerinin nüfus içindeki dağılımına odaklanılmaktadır. Bu çalışmada tüm örneklem hafta içi ve hafta sonu için ayrı ayrı zaman yoksulluğu eşik değerleri belirlenmekte ve eşik değerlerden yola çıkarak örneklem için zaman yoksulluğu oranları hesaplanmaktadır. Ayrıca zaman yoksulluğu oranı cinsiyet, istihdam, eğitim ve medeni duruma göre bireleşenlerine ayrılarak incelenmektedir.

Zaman yoksulluğu tüm nüfus genelinde hesaplanabileceğ gibi çeşitli alt kategorilerde farklı grupların zaman yoksulluğu oranları olarak da hesaplanabilir. Çalışma kapsamında temel odak noktamız çalışan ve çalışmayan kadınların zaman yoksulluğu oranlarının belirlenmesi olmakla birlikte; istihdam, eğitim durumu, medeni durum alt kategorilerinde kadın ve erkekler için ayrı ayrı zaman yoksulluğu oranları da hesaplanmıştır.

Bulgular

Zaman yoksulluğu eşik değerleri ve zaman yoksulluğu oranlarının hesaplanmasında 15-65 yaş aralığındaki tüm anket katılımcılarının verilerinden yararlanılmıştır. 20086 katılımcının %51,37'si kadın; %48,62'si erkek katılımcıdır. Kadınların %29,78'i istihdamda yer alırken; bu oran erkeklerde %70,22'ye çıkmaktadır. Katılımcılar eğitim durumlarına göre sınıflandırıldığında kadınların %16,30'nun herhangi bir okul bitirmemiği, %35,32'nin ilkokul mezunu olduğu, %19,39'nun ilköğretim ya da ortaokul mezunu olduğu, %16,78'nin lise mezunu olduğu ve son olarak %12,21'nin yüksekokul, fakülte ya da lisansüstü bir programdan mezun olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerde ise bu oranlar sırasıyla %4,17, %32,41, %24,16, %22,83 ve %16,43 olarak hesaplanmıştır. Son olarak katılımcıların medeni durumu; hiç evlenmedi, evli, boşandı ve eşi öldü olmak üzere dört kategoride sınıflandırılmıştır. Kadın anket katılımcılarının %23,93'ü hiç evlenmemiş, %68,96'sı evli, %2,92'si boşanmış ve %4,19'u eşini kaybetmiştir. Aynı oranlar erkekler için sırasıyla %31,44, %66,38, %1,53 ve %0,66 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada ilk olarak zaman yoksulluğu eşik değeri hafta içi için hesaplanmıştır. Eşik değer hesaplamasında odak zaman olan keyfi zaman medyanının %60'ı kullanılmıştır. Tüm örneklemde hafta içi zaman yoksulluğu eşik değeri 174 dakika olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç örneklem içerisinde 174 dakikadan daha az keyfi zamanı olan katılımcıların zaman yoksulu olduğu anlamına gelmektedir. Zaman yoksulu katılımcıların tüm katılımcılara oranı ise zaman yoksulluğu oranını vermektedir. Tüm örneklemde hafta içi 5271 katılımcının 174 dakikadan daha az keyfi zamanı vardır ve zaman yoksulluğu oranı %26,24'tür. Zaman yoksulu katılımcıların bileşenlerini incelediğimizde %26,24 zaman

yoksulunun %11,60'ını zaman yoksulu kadınlar, %14,65'ini zaman yoksulu erkekler oluşturmaktadır.

Çalışmanın ikinci aşamasında ise zaman yoksulluğu eşik değeri hafta sonu için hesaplanmıştır. Hafta sonu günlükleri kullanarak yapılan hesaplamada tüm örneklem için hafta sonu zaman yoksulluğu eşik değeri 222 dakika olarak tespit edilmiştir. Tüm örneklemde 4986 katılımcı, hesaplanan eşik değerin altında keyfi zamana sahiptir. Bu durumda, hafta sonu tüm örneklemde zaman yoksulluğu oranı %24,82 olarak gerçekleşmektedir. Bu örneklenin %13,25'i zaman yoksulu kadınlardan, %11,57'si zaman yoksulu erkeklerden oluşmaktadır. Tüm örneklemde hafta sonu zaman yoksulluğu oranı azalmakla birlikte zaman yoksulu kadın oranının arttığı erkek oranının ise azaldığı görülmektedir. Tablo 1'de tüm örneklem için zaman yoksulluğu eşik değerleri ve zaman yoksulluğu oranları sunulmaktadır:

Tablo 1. Tüm Örneklem Zaman Yoksulluğu Eşik Değerleri ve Zaman Yoksulluğu Oranları (Hafta içi & Hafta Sonu)

	Hafta İçi			Hafta Sonu		
	Eşik Değer	t	%	Eşik Değer	t	%
Kadın	174	2329	11,60	222	2662	13,25
Erkek	174	2942	14,65	222	2324	11,57
Toplam	174	5271	26,24	222	4986	24,82

Eşik Değer : Keyfi zaman medyanının %60 olarak hesaplanmıştır.
t: Eşik değer altında kalan keyfi zamana sahip katılımcı sayısını göstermektedir.
% : Zaman yoksulluğu oranını göstermektedir.
Hesaplamalar yazarların 2014-2015 Zaman Kullanımı Araştırmasını kullanarak yaptığı hesaplamalara dayanmaktadır.

Zaman yoksulluğu oranları tüm örneklemde hesaplanabilecegi gibi örneklemde yer alan farklı gruplar ya da grupların alt kategorilerin zaman yoksulluğu oranları da hesaplanabilir. Tablo 2'de çalışma durumu, eğitim durumu, medeni durum gibi alt kategorilerde kadın ve erkek zaman yoksulluğu oranları sunulmaktadır:

Tablo 2. Çeşitli Alt Kategorilerde Zaman Yoksulluğu Oranları

Kategoriler	Hafta İçi		Hafta Sonu	
	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %
Çalışma Durumu				
Çalışıyor	44,35	38,54	38,24	30,56
Çalışmıyor	13,33	9,42	20,52	7,12
Eğitim Durumu				
Bir Okul Bitirmedи	14,86	19,90	22,47	19,90
İlkokul Mezunu	18,44	28,72	25,29	25,81
İlköğretim / Ortaokul Mezunu	25,04	31,24	26,79	23,57
Lise Mezunu	26,67	33,41	28,81	25,20
Yüksekokul, Fakülte, Lisanüstü Mezunu	35,24	29,28	25,95	19,19
Medeni Durum				
Hiç Evlenmedi	27,65	28,47	24,09	21,66
Evli	21,44	30,93	27,02	24,91
Boşandı	26,91	32,89	28,24	21,48
Eşi Öldü	9,03	21,88	13,66	18,75
<i>Tabloda yer alan oranlar tüm örneklem için hesaplanan eşik değerler kullanarak hesaplanan zaman yoksulluğu oranlarını göstermektedir. Hesaplamalar yazarların 2014-2015 Zaman Kullanımı Araştırmasını kullanarak yaptığı hesaplamalara dayanmaktadır.</i>				

Çalışmanın temel amacı çalışan kadın ve çalışmayan kadınlar için zaman yoksulluğu oranlarının belirlenmesidir. Hafta içi zaman günlüklerine dayanarak yapılan hesaplamalar, çalışan kadınların %44,35'nin zaman yoksulu olduğunu çalışmayan kadınların ise %13,33 oranında zaman yoksulu olduğunu göstermektedir. Söz konusu zaman yoksulluğu oranları, hafta sonu için hesaplandığında çalışan kadınların %38,24'ünün hafta sonu zaman yoksulu olduğu; çalışmayan kadınların ise %20,52 oranında hafta sonu zaman yoksulu olduğu görülmektedir. Benzer şekilde çalışan erkeklerin zaman yoksulluğu oranının hem hafta içi hem de hafta sonu çalışmayan erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Zaman yoksulluğu oranlarının hafta içi ve hafta sonu aynı kategorilerde kadın ve erkekler için karşılaştırdığımızda hem hafta içi hem

de hafta sonu çalışan kadınların çalışan erkeklerden; çalışmayan kadınların ise çalışmayan erkeklerden daha yüksek oranda zamanda yoksulluğu ile karşı karşıya olduğu görülmektedir.

Hafta içi günlüklerinden yapılan hesaplamalara göre eğitim durumu alt kategorisinde herhangi bir okuldan mezun olmayan kadınların %14,86'sı zaman yoksuluyken aynı oran ilkokul mezunu kadınlarda %18,44, ilköğretim/ ortaokul mezunu kadınlarda %25,04, lise mezunu kadınlarda %26,67'ye çıkmaktadır. Yüksekokul, fakülte ya da lisansüstü program mezunu kadınların ise %35,24'ü zaman yoksulluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Kadınlarda eğitim seviyesi yükseldikçe zaman yoksulluğu oranının yükseldiği görülmektedir. Ayrıca en yüksek eğitim seviyesinde zaman yoksulluğu yaşayan kadın oranının, zaman yoksulluğu yaşayan erkek oranından daha yüksek olduğu görülmektedir. Hafta içi zaman yoksulluğu oranlarının eğitim alt kategorisine duyarlı olduğu görülürken; hafta sonu zaman yoksulluğu oranlarının hem kadınlarda hem de erkeklerde eğitim seviyesine duyarlılığının azaldığı görülmektedir.

Son olarak medeni durum alt kategorisindeki zaman yoksulluğu oranları hafta içi ve hafta sonu için hesaplanmıştır. Medeni durum söz konusu olduğunda hem kadın hem de erkeklerde alt kategorilerden çok hafta içi hafta sonu ayrıminin zaman yoksulluğu oranları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Kadınlarda hiç evlenmedi kategorisi hariç tüm alt kategorilerde hafta sonu zaman yoksulluğu oranı yükselmektedir. Erkeklerde ise tüm alt kategorilerde hafta sonu zaman yoksulluğu oranının azaldığı görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Tarihsel olarak içeriği ve algısı değişen zaman kavramı kapitalist gelişme süreci sonrasında tamamen piyasa koşullarına göre düzenlenmiş, boş zaman da buna bağlı olarak bireyler için ortaklaştırılmaya çalışılmıştır. Buna karşın günümüzde kadın ve erkeğin boş zamanı kullanımının boş zaman faaliyetlerinin içeriği açısından farklılığı bilinmektedir. Bu çalışmada, kadın ve erkekler için çeşitli alt kategoriler özelinde boş zaman yoksulluğu analiz edilmiş ve kadınların hem tüm örneklemde hem de farklı alt kategoriler açısından boş zaman yoksulu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın öncelikli amacının çalışan/çalışmayan kadın/erkek ayrımindan zaman yoksulluğu analizi olduğu göz önüne alındığında, çalışan kadınların hafta içi zaman yoksulluk oranı %44,35 iken hafta sonu bu oranın %38,24 olduğu görülmektedir. Analiz edilen örneklemde çalışan kadınların oranının çalışan erkek oranından oldukça düşük düzeyde olması bazı kategoriler içinde (düşük eğitim düzeyleri, medeni durum) erkeklerin daha fazla zaman yoksulluğu ile karşı karşıya kaldığı yanılımasına neden olabilmektedir.

Bu noktada, çalışmanın ilgili literatüre yaptığı önemli katkılarından biri olan zaman yoksullüğünü haftalık ortalama yerine hafta içi ve hafta sonu için boş zaman hesaplamaları olarak ayrı ayrı yapması önemli bulgular elde edilmesini sağlamıştır. Buna göre, hafta sonu bütün kategoriler için (medeni durum-eşi öldü kategorisi hariç) kadınların zaman yoksulluğu oranlarının erkeklerden yüksek olduğu ve özellikle çalışmayan kadınların hafta sonu zaman yoksulluğu oranının aynı kategorideki erkeklerden üç kat fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgular, bakım emeğinin kadınların doğal eğilim ve yeteneklerinin birer uzantısı olarak kabul edilmesine işaret etmektedir. Kadın işgücüne katılıyor olsa dahi ev içi bakım sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği için daha fazla zaman yoksulu pozisyonunda kalmaktadır. Diğer yandan ilgili literatür, kadınların boş zamanlarında bile erkeklerle kıyasla daha az memnuniyet hissettiğini tespit etmiştir (Mattingly ve Blanchi, 2003). Bu durumun temel nedeni kadınların boş zamanlarında yarı kalan işleri için endişe duymaları, diğer aile üyelerinin mutluluklarını düşünmeleri veya kendilerine zaman ayırmaktan ötürü hissettiğini suçluluk olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda karşılıksız emeğin duygusal boyutunun ön plana çıkararak zaman yoksulluğu ile toplumsal cinsiyetin yakın ilişkisine vurgu yapmak gerekmektedir (Memiş ve Özay, 2011; Mullahy ve Robert, 2010).

Boş zaman kullanımının tek başına bireysel tercihler özelinde değerlendirlenemeyeceği gerçeği dikkate alındığında, kadınların zaman yoksulu olmalarının gerisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi kültürel bir norm yer almaktadır. Bireysel tercih düzeyinde kalan açıklamalar, zamanın ve dolayısıyla boş zaman kullanımının ekonomik, sosyal ve hatta politik olmak üzere çok boyutlu bir mesele olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu çalışmada, kadınlar açısından ortaya çıkan yüksek boş zaman yoksulluğu değerlerinin bu boyutlar açısından da düşünülmesinde yarar vardır. Bir başka deyişle, kadınların boş zaman yoksulluğu, boş zamanı kullanırken yaptıkları bireysel tercihleri ile değil; toplumsal cinsiyet normlarına göre şekillenmiş kültürel unsurlarca belirlenmektedir. Kendi bireysel yetenek ve kapasitelerini, Sen'in deyimiyle yapabilirliliklerini geliştirebilecekleri bir boş zaman faaliyeti, kadının kendini gerçekleştirebilmesinde ve dolayısıyla güçlenmesinde önemli rol oynayacaktır. Ancak bulgular da göstermektedir ki kadınlar yapabilirlilikleri noktasında kendini gerçekleştiren özgür bireyler olmaktan ziyade zaman yoksulluğu ile karşı karşıya kalan zaman yoksunu bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oranı, kadınlar lehine çevirebilmeyen yollarından birisi, cinsiyet eşitliğine dayalı sosyal politikaların hayatı geçirilmesidir. Böylece kadınlar hangi grup ve yasta olursa olsun boş zamanının büyük bir kısmını ev içi işler, bakım işlerine ayırmak yerine kendi yetenekleri ve yapabilirliliklerini ortaya çıkaracak faaliyetlere ayırabilecektir.

Bununla birlikte kadınların kendisinin ve yaşadığı toplumun gelişim dinamiği üzerinde daha aktif karar alma süreçlerine katılımları boş zaman kullanımının niteliğini değiştirebilecektir. Buna yönelik kolaylaştırıcı politikalar benimsenmeli ve kadının boş zaman kullanımındaki cinsiyet eşitsizliğine dayalı farkların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar da çeşitlendirilmelidir. Kamu politikalarının ve harcamalarının toplumsal cinsiyet eşitliğini dikkate alan bir biçimde yeniden kurumsallaşması da kadınların zaman yoksullüğünü azaltmada önemli bir başka adım olarak düşünülebilir.

Bu çalışma kapsamında boş zaman ve ‘zaman yoksulluğu’ kavramları feminist iktisat çerçevesinde incelenmiştir. Feminist iktisadın temel amaçlarından birinin “...çoklu insan davranışlarını kavrayabilmek ve farklı emek kavramı sallaştırmalarını dahil edebilmek...” (Işık ve Serdaroglu, 2015: 10) olduğu göz önüne alındığında, gelirden bağımsız tutulan ve kendini gerçekleştirmeye ile doğrudan ilişkili olan ‘zaman yoksulluğu’ kavramı özellikle çalışan/çalışmayan kadın(erkek) ayrimı üzerinden incelenmiştir. Burada vurgulanmak istenen noktalardan biri literatürde sıkça dile getirilen kadın(erkek) boş zaman ayırmasının mevcut ataerkil yapının, kadının çalışmasından bağımsız olarak ev içi emeği kadına yüklediğidir.

Bu bağlamda, mevcut politikaların yalnızca istihdamda kadın(erkek) eşitliği yaratma çabasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Özellikle kadınların yaptıkları aktivitelere odaklanan ve bu bağlamda eşitlik sağlamayı hedefleyen ‘ikinci akım’ politikalara odaklanması yerinde olacaktır (Dedeoğlu, 2009). Çünkü mevcut politikalar yalnızca mevcut ataerkil ilişkinin devamını sağlayıcı nitelikte sonuçlar üretmektedir. Özellikle kadınların üzerindeki bakım emeği yükünün alınması ve bu sayede kadınların kendilerini gerçekleştirebilecek boş zaman sahibi olması toplumsal gelişme adına önem taşımaktadır. Ancak bunlar yalnızca kısa vadeli önlemler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Türkiye’de uygulanan politikalar çoğunlukla kadının bakım emeğinin temel üstlenicisi olduğunu varsayan politikalardır. Örneğin işyerlerinde kreş açma yükümlülüğü çalışan kadın sayısı üzerinden belirlenmektedir (Dedeoğlu, 2009) ve bu durum politika yapıcının kadın emeğine bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Uzun vadede toplumun cinsiyet temelli bakış açısını değiştirecek eğitim temelli politikalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmanın literatüre yaptığı katkıların yanı sıra bir takım kısıtları (*limitations*) da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye’de özellikle kadınların maruz kaldığı zaman yoksulluğu durumunun zaman içindeki değişiminin ilgili veri setinin yatay kesit olması ve aynı kadınları zaman içinde takip etmemesi nedeniyle araştırılamamasıdır. Ayrıca anket çalışması içeren tüm mikro veri setlerinde söz

konusu olan yanıt ve hatırlama yanılılığı (*response and recall bias*) sorunu, bu çalışma için de geçerlidir. Son olarak, Türkiye'de zaman yoksullüğünün bölgesel analizi, söz konusu veri setinde bireylerin yaşadıkları coğrafi bölgelere ilişkin bilgi bulunmadığından incelenmemiştir. Oysaki bölgeler arasında toplumsal cinsiyet normlarına ilişkin algıların farklılaştiği bilinmekte ve özellikle doğuya gidildikçe keskinleşen zaman yoksunluğunun ortaya konulmasının önemi artmaktadır. Söz konusu verilerin erişilebilir olması durumunda gelecek çalışmaların konunun bu boyutunu ele almasının ve özellikle zaman içindeki değişimi ortaya koymasının mevcut literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akova O ve Çakmak T F (2015). Boş Zaman Paradigmasının Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Yaklaşımıyla İlişkisi Ve Tarihsel Süreç İçindeki Gelişimi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 2(3), 28-36.
- Antonopoulos, R. ve Memiş, E. (2010). Time and poverty from a developing country perspective, Working Paper, No. 600, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.
- Araz B ve Güler Aydın D (2019). Veblen'in İktisat Sosyolojisinin Sosyal ve Kavramsal İlişkiselliğinden Düşünülmesi. *Yıldız Social Science Review*, 5(2), 209-222.
- Arora, D. (2015). Gender differences in time-poverty in rural Mozambique. *Review of Social Economy*, 73(2), 196-221.
- As D (1978). Studies of Time-Use: Problems and Prospects. *Acta Sociologica*, 21(2), 125-141.
- Bardasi, E., ve Wodon, Q. (2010). Working long hours and having no choice: Time poverty in Guinea. *Feminist Economics*, 16(3), 45-78.
- Bryson V (2007). Gender and The Politics of Time: Feminist Theory and Contemporary Debates. Policy Press.
- Burchardt T (2008). Time and Income Poverty. LSE STICERD Research Paper No. CASEREPORT57.
- Chatzitheochari S ve Arber S (2012). Class, Gender and Time Poverty: A Time-Use Analysis of British Workers' Free Time Resources. *The British Journal of Sociology*, 63(3), 451-471.
- De Grazia S (1962). Of Time. Work, and Leisure, New York: Twentieth Century Fund, 5.
- Dedeoğlu S (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerİ Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*, 86(3), 139-170.
- Sezer P, Öztürk S ve Başar D (2023). Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Zaman Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 361-386.

- Dedeoğlu S (2009). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 41-54.
- Ecevit Y (1991). Shop Floor Control. *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology*, 55.
- Ekiz Gökmən Ç (2017). Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Yoksulluğu: Hane İçi Ücretli ve Ücretsiz Emek Sunumu. *Çalışma ve Toplum*, 55(4): 1953-1988.
- Eraydin A ve Erendil A (1996). New Production Processes in Export-Oriented Garment Industry and Different Ways of Participation of Female Labour to This Process. Turkish Social Science Association, İstanbul.
- Goodin, R. E., Rice, J. M., Parpo, A., ve Eriksson, L. (2008). *Discretionary time: A new measure of freedom*. Cambridge University Press.
- Güven U Z (2019). Toplumsal Dönüşüm Çerçeveinde Değişen Anlam Ve Kullanımlarıyla "Boş Zaman" Sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 1125-1148.
- Hochschild A (1989). *The Second Shift*. Avon Books, New York.
- İşık E ve Serdaroglu U (2015). Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 15(56): 6-14.
- Kalenkoski C M, Hamrick K S ve Andrews M (2011). Time Poverty Thresholds and Rates for the US Population. *Social Indicators Research*, 104(1), 129-155.
- Karmaz E (2018). Sosyal Bir Olgu Olarak Zaman Kavramının Dönüşümü. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (2), 69-86.
- Kiray M B (1985). Metropolitan City and the Changing Family. *Family in Turkish Society*, 79-93.
- Koca C ve Demirhan G (2005). Beden Eğitimi Ve Spor Alanında Toplumsal Cinsiyetin Yeniden Üretimi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 16(4), 200-228.
- Koray M (2008). *Sosyal Politika* (3. baskı). İmge Kitabevi, Ankara.
- Mattingly M J ve Blanchi S M (2003). Gender Differences in the Quantity and Quality of Free Time: The US Experience. *Social Forces*, 81(3), 999-1030.
- Memiş E ve Özay Ö (2011). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. *Birkaç Arpa Boyu*, 21, 239-268.
- Memiş E, Öneş U ve Kızılırmak B A (2012) "Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi", Dedeoğlu S ve Elveren A Y (der.) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılıarı, 159-182.

Merz, J., ve Rathjen, T. (2014). Time and income poverty: An interdependent multidimensional poverty approach with German time use diary data. *Review of Income and Wealth*, 60(3), 450-479.

Mullahy J ve Robert S A (2010). No time to Lose: Time Constraints and Physical Activity in the Production of Health. *Review of Economics of the Household*, 8(4), 409-432.

Öneş U, Kızılırmak B ve Memiş E (2015). "Türkiye'de Yoksulluk ve Hane İçi İş Zamanı Dağılımı: Analiz ve Politika Önerileri", Dedeoğlu S ve Elveren A Y (der.) 2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet içinde, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 123-146.

Özateş Gelmez Ö S (2016). Bakım Emeği Sömürüsünün Özneleri ya da Bir Sosyal Politika Uygulamasının Nesneleştirikleri: Evde Bakım Uygulaması Kapsamında Bakım Veren Kadınlar. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.

Özbay F (1999). Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?, Bilanço 1923-1998. *Ekonomi, Toplum, Çevre*, 2: 277-288.

Özkaplan N (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 15-23.

Özkaplan N (2010). Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü (1980-2007). *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der.) Serdaroglu, U., Efil Yayınevi, Ankara.

Pearce D (1978). The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare. *Urban and Social Change Review*, 11(1-2): 28-36.

Rojek C (2005). Leisure Theory. *Principles and Practice*. Palgrave Macmillan London.

Sen A (1984). The Living Standard. *Oxford Economic Papers*, 36, 74-90.

Sen A (1993). Capability and Well-being. *The Quality of Life*, 30, 1-445.

Sen A (1993). Markets and Freedoms: Achievements and Limitations of the Market Mechanism in Promoting Individual Freedoms. *Oxford Economic Papers*, 519-541.

Shaw S M (1999). Gender and Leisure. *Leisure studies: Prospects for the Twenty-first Century*, 271-281.

Stebbins R A (1982). Serious Leisure: A Conceptual Statement. *Pacific Sociological Review*, 25(2), 251-272.

Summerfield S P G (2000). The Economic Contributions of Amartya Sen. *Review of Political Economy*, 12(1), 89-113.

Şener Ü (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 51-67.

Thrift N (1990). The making of a Capitalist Time Consciousness. *In the Sociology of Time*

(105-129). Palgrave Macmillan, London.

Toker A (2021). Boş Zaman ve Rekreasyonun Tarihsel Perspektiften Sosyolojik Bir Değerlendirmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(10), 1000-1013.

United Nations Department of Economics and Social Affairs (2010). *The World's Women 2010* https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/Worldswomen/WW_full%20report_color.pdf.

Veal A J (2009) The Elusive Leisure Society, 4 Edition. School of Leisure, Sport and Tourism Working Paper 9, Sydney: University of Technology, Sydney.

Veal A J (2016). Leisure, Income Inequality and the Veblen Effect: Cross-national Analysis of Leisure Time and Sport and Cultural Activity. *Leisure Studies*, 35(2), 215-240.

Vega-Rapun M, Domínguez-Serrano M ve Gálvez-Muñoz L (2021). The Multidimensionality of Poverty: Time Poverty in Spain. *Journal of Time Use Research*, 15(1).

Vickery C (1977). The Time-Poor: A new Look at Poverty. *Journal of Human Resources*, 27-48.

Warren T (2003). Class and Gender-based Working Time? Time Poverty and the Division of Domestic Labour. *Sociology*, 37(4), 733-752.

Williams J R, Masuda Y J ve Tallis H. A (2016). Measure Whose Time has Come: Formalizing Time Poverty. *Social Indicators Research* (128), 265–283.

Yalçıntaş A ve Akkaya B (2019). Diplomalı Aylak Sınıf: Gösterişçi Tüketim Süreci Olarak Türk Yükseköğretim Sistemi. *Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(5), 92-125.

Yücesan-Özdemir G, Özkaplan N ve Serdaroglu U (2010). Bir Evliliğin Hikayesi: Ev Teknolojisi Ve Kadın. *İktisat Ve Toplumsal Cinsiyet*, 70, 226.

Zacharias, A., Masterson, T., ve Memiş, E. (2014). Time Deficits and Poverty: The Levy Institute Measure of Time and Consumption Poverty for Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 25(91), 1-28.